

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Αἱ κλεινὰ Ἀθῆναι, ἡ πνευματικὴ τροφὸς καὶ μητρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, παρῆσαν ἀνωτάτου ἐπιπέδου παιδεία στοὺς νέους τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἤδη τοῦ Δ' π.Χ. αἰ., ἐφόσον ἡ μὲν Πλατωνικὴ Ἀκαδημία ἰδρύθηκε τὸ 387 π.Χ., τὸ δὲ Λύκειον ἢ Περίπατος τοῦ Ἀριστοτέλη τὸ 335, ὁ Κῆπος τοῦ Ἐπικούρου τὸ 306 καὶ ἡ Στοὰ τοῦ Ζήνωνος τὸ 300 π.Χ.¹ Δὲν ἀναφέρομαι ὅμως στὶς τέσσερις αὐτὲς μεγάλες φιλοσοφικὲς σχολὰς ποὺ ἦσαν ἰδιωτικὲς οὔτε στὶς ρητορικὲς σχολὰς τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖες ἐπίσης προσέφεραν ἀνωτάτη παιδεία στὴ νεολαία, ἀλλὰ στὸ δημόσιο ἐκεῖνο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ποὺ ἱδρύσε στὴν Ἀθήνα ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (161-180), ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ καλλιεργημένους αὐτοκράτορες ποὺ ἀνέβηκαν στὸ θρόνο τῆς Ρώμης².

Μετὰ τοὺς ἐπιτυχεῖς ἀγῶνες του στὸ Δούναβι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα (175/6;) καί, ἀφοῦ μνησθηκε στὰ Ἐλευσίνα, προχώρησε ἀμέσως στὴν ἱδρυση τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖο φιλοδοξοῦσε νὰ καταστήσῃ πνευματικὸ κέντρο ὁλόκληρης τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας³.

Ὁ ὅρος δὲ «Πανεπιστήμιον» ποὺ ἐδῶ χρησιμοποιοῦμε δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναχρονιστικός, ἂν καὶ τὸ ἀνώτατο αὐτὸ ἴδρυμα εἶχε πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ καθηγητῶν⁴ καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐστереῖτο κεντρικῆς διοική-

1. Πβλ. H. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris 1955 (ἔκδ. Γ'), σ. 292 μὲ τὴ σημ. 53.

2. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἔλαβε ἐπιμελημένη ἀγωγή στὴ ρητορικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία, συνέγραψε δὲ στὰ Ἑλληνικά τὸ ἔργο του *Tà eis heautòn sè dōdeka biblía*, ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἀξιόλογα ἔργα ποὺ γράφθηκαν γιὰ τὴ στωικὴ φιλοσοφία. Γιὰ τὴν ἀνατολικὴ πολιτικὴ του, βλ. J. Oliver, *Marcus Aurelius. Aspects of civic and cultural policy in the East*, *Hesperia* Suppl. 13, 1970, γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ δὲ ἔργο του, βλ. A. Lesky (μτφρ. Ἀ. Τσοπανίση), *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 1183-1184.

3. Δίων Κάσσιος LXXII, 31, 3, πβλ. J. Keil, *CAH* XI (1936), σσ. 559-560 καὶ σημ. 10 κατωτέρω.

4. Οἱ καθηγηταὶ ἦσαν ἀρχικῶς ἑξί, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ πέντε ἐμισθοδοτοῦντο ἀπὸ τὸν

σεως. Οί όμοιότητες όμως που παρουσιάζει με τὰ Μεσαιωνικά Ιδίως Πανεπιστήμια ως προς τὸ επίπεδο τῶν σπουδῶν, τὸν δημόσιο χαρακτήρα του καὶ μάλιστα τὴν ὀργάνωση καὶ συμπεριφορὰ τῶν φοιτητῶν του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὅρο αὐτό, τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦν καὶ πολλοὶ ξένοι ἐπιστήμονες⁵. Σὲ ὅλες ἄλλωστε τὶς ἐποχὲς τὸ ἐπίπεδο τῶν παρεχομένων σπουδῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῶν γνώσεων πού ὁ ἄνθρωπος κατέχει, ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδο δὲ αὐτὸ οἱ παρεχόμενες στὸ Ἀθηναϊκὸ Πανεπιστήμιο γνώσεις ὅπωςδῆποτε δὲν ὑστεροῦσαν τῶν παρεχομένων στὰ Μεσαιωνικά Πανεπιστήμια⁶, τὰ ὁποῖα ἐπὶ πλέον ἐτελοῦσαν ὑπὸ τὴν τυραννικὴ κηδεμονία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας πού ἀπαγόρευε ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν ἐξιχνίαση τῶν μυστηρίων τῆς ζωῆς καὶ τῇ διερεύνηση τῶν φαινομένων τῆς φύσεως.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὴν ἴδρυση ἑδρας (θρόνου) τῆς σοφιστικῆς, τῆς ὁποίας τὴ μισθοδοσία ἀνέλαβε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, γεγονός πού πιθανώτατα συνέβη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (138-161). Πρῶτος δὲ καθηγητὴς πού τὴν κατέλαβε ἦταν ὁ ἐπιφανὲς ρήτορας Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος με ἐτήσιο μισθὸ 6000 δρχ.⁷

Ὁ Μάρκος προσέθεσε καὶ δευτέρη ἑδρα σοφιστικῆς, τῆς ὁποίας τὴ μισθοδοσία ἀνέλαβε τὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο, ὁ φύσκος (fiscus), γι' αὐτὸ καὶ ἀποκαλεῖται βασιλείος θρόνος, πρὸς διάκριση ἀπὸ τῆς πρώτης πού ὀνομάζεται πολιτικός. Ὁ ἐτήσιος μισθὸς τοῦ βασιλείου θρόνου ὀρίσθηκε σὲ 10.000 δρχ., πρῶτος δὲ καθηγητὴς πού τὸν κατέλαβε ἦταν ὁ σοφιστὴς Θεόδωτος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ⁸.

αὐτοκράτορα καὶ ὁ ἓνας ἀπὸ τὴν πόλη, Φίλοστράτου, *Βίοι Σοφιστῶν* II, 2, p. 566. Γιά τοὺς κατόπιν χρόνους παραμένει ἄγνωστος ὁ ἀκριβὲς ἀριθμὸς τους, πβλ. Marrou, ἔ.ἀ. σ. 403 με τὴ σημ. 10 στὴ σ. 561.

5. Ὅπως π.χ. οἱ G. Hertzberg (μτφρ. Π. Κερολίδη), *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Κυριαρχίας*, Ἀθῆναι 1902, τόμ. Β', σ. 501, τόμ. Γ'. σσ. 102-108. P. Graindor, *Hérode Atticus*, Le Caire 1930, σ. 130 καὶ J. Keil CAH XI (1936), σ. 559, πβλ. Marrou, ἔ.ἀ., σ. 295.

6. Οἱ ἐλευθέριες τέχνες οἱ διδασκόμενες στὰ Μεσαιωνικά Πανεπιστήμια περιελάμβαναν τὴ γραμματικὴ, τὴ ρητορικὴ καὶ τὴ διαλεκτικὴ (trivium), ὡς καὶ τὴ γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴ θεωρίαν τῆς μουσικῆς (quadrivium), μαθήματα τὰ ὁποῖα ἐδίδασκοντο στίς ρητορικὲς καὶ φιλοσοφικὲς σχολὰς τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ πολλοὺς ἡδη αἰῶνες, Marrou, ἔ.ἀ., σ. 245 με τὴ σημ. 5.

7. Φιλόστρατος, ἔ.ἀ., I, 23, 1, p. 526, πβλ. II, 20, p. 600, ὅπου ἀναφέρεται ὁ μισθὸς τοῦ καθηγητοῦ τοῦ πολιτικοῦ θρόνου. Γιά τὸν Λολλιανόν, ὁ ὁποῖος ἤσκησε καὶ τὴ στρατηγίαν ἐπὶ τὰ ὅπλα στὴν Ἀθήναν, πβλ. Θ. Σαδικάκη, *The Hoplite General in Athens*, Princeton 1951 (diss.), σσ. 62-64. Πρῶτος πάντως πού καθιέρωσε τὴ συνῆθειαν νὰ πληρώνωνται οἱ καθηγηταὶ ἀπὸ τὴν δημόσιον ταμεῖον εἶναι ὁ Βεσπασιανὸς (69-79), ὁ ὁποῖος ἱδρύσε δύο ἑδρες τῆς ρητορικῆς στὴ Ρώμην, Marrou, ἔ.ἀ., σ. 403.

8. Φιλόστρατος, ἔ.ἀ., II, 2, p. 566. Γιά τὴ δράση τοῦ Θεοδότου, ὁ ὁποῖος ἤσκησε ἐπίσης τὴ στρατηγίαν ἐπὶ τὰ ὅπλα, βλ. Σαδικάκη, ἔ.ἀ., σσ. 84-85.

Στὴ συνέχεια ὁ αὐτοκράτορας προχώρησε στὴ συμπλήρωση τῶν θρόνων ἰδρύοντας ἀνὰ μία ἔδρα στὶς ὑπάρχουσες τέσσερις φιλοσοφικὲς σχολές, οἱ ὁποῖες ἔτσι ἀποκοιτοῦσαν ἐκτὸς τῶν σχολαρχῶν τῶν καὶ δεῦτερο καθηγητῶν. Ὁ μισθὸς καὶ τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας ὠρίσθηκε σὲ 10.000 δρχ., ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Λουκιανὸν ἦταν μισθοφορὰ οὐ φαύλη⁹.

Τὸ πανεπιστημιακὸ, ἄρα, ἔδρυμα τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου συγκροτήθηκε ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ σχολὴ καὶ τὶς τέσσερις σχολές τῆς φιλοσοφίας, στὶς ὁποῖες ὅμως ὑπῆχθησαν καὶ οἱ λοιποὶ κλάδοι τῆς μαθήσεως. Καὶ στὴ σοφιστικὴ μὲν σχολὴ ἐκτὸς τῆς ρητορικῆς ἐδιδάσκοντο ἡ νομικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἡ φιλολογία καὶ ἡ ἱστορία, στὶς φιλοσοφικὲς δὲ σχολές ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τὰ μαθηματικά, ἡ γεωμετρία, καὶ ἡ ἀστρονομία¹⁰.

Τὴν ἐπιλογὴ τῶν πρώτων καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας ἀνέθεσε ὁ αὐτοκράτορας στὸν διδάσκαλό του Ἡρώδη τὸν Ἀττικὸ, τὸν ὁποῖο κατὰ κάποιον τρόπο κατέστησε ἐπὶ τῇ (ἐπιστάτῃ) τοῦ νέου ἰδρύματος¹¹.

Ἀγνοοῦμε ποιοὶ ἐπελέγησαν, ὡς καὶ ποιοὶ ἦσαν οἱ διάδοχοί των, ἐπειδὴ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἶναι πολὺ φειδωλοὶ σὲ πληροφορίες γιὰ τοὺς καθηγητὰς ποὺ κατέλαβαν τοὺς βασιλείους θρόνους τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες λειτουργίας τοῦ Ἀθηναίου Πανεπιστημίου¹².

Ἀγνοοῦμε ἐπίσης ἂν ὁ θεσμὸς τοῦ ἐπιστάτῃ διατηρήθηκε καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ (περὶ τὸ 177 μ.Χ.) ἢ ἂν ἡ ἐπιστασία ἀνατέθηκε σὲ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ Ἀθηναίων πολιτῶν, ὅπως καθιερώθηκε ἀργότερα¹³. Πάντως κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰ. τὸ ἔργο τοῦτο ἐπιτελοῦσε ἡ Βουλὴ ἢ ἔξ' Ἀρείου Πάγου, τὸν τελικὸ ὅμως λόγος εἶχε πάντοτε ἡ Ρωμαϊκὴ διοίκησις, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀχαΐας ἐνέκρινε ἢ καὶ ἀπέρριπτε τὸν διορισμὸ τῶν καθη-

9. Λουκιανὸς, Εὐνούχος 3: συντέτακται μὲν ἐκ βασιλέως μισθοφορὰ τις οὐ φαύλη κατὰ γένη τοῖς φιλοσόφοις, Στωϊκοῖς λέγω καὶ Πλατωνικοῖς καὶ Ἐπικουρείοις, ἔτι δὲ καὶ τοῖς ἐκ τοῦ Περιπάτου... Καὶ τὰ ἄλλα οὐ βοεῖη τις ἦν... οὐδὲ ἱερῆιον, ἀλλὰ μύρια κατὰ τὸν ἑναυτὸν..., πβλ. Ζωναρᾶ XII, 3 (P I.596). Marrou, ἔ.ἀ., σ. 403 μετὰ τὴ σημ. 49.

10. Γιὰ τὸ πλῆθος τῶν διδασκομένων μαθημάτων ὁ Δίων Κάσιος (LXXII, 31, 3) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Μῆρκος ἔδωκε ... πᾶσιν ἀνθρώποις διδασκάλους ἐν ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ πᾶσιν λόγοις παιδείας, μισθὸν ἐτήσιον φέροντας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα μαθήματα ἐδιδάσκοντο ἐπίσης ἡ ἱατρικὴ, ἡ μουσικὴ, ἡ γραμματικὴ, κ.ἄ., πβλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδης), ἔ.ἀ., Γ', σ. 382, σημ. 53α.

11. Φιλόστρατος, ἔ.ἀ., II, 2, p. 566, πβλ. Graindor, ἔ.ἀ., σ. 130.

12. Ἀπὸ τὰ μέσα ὅμως τοῦ Δ' μ.Χ. αἰ. ὁπότε ἐπεκράτησε ὁ Νεοπλατωνισμός, ἔχομε ἐπαρκεῖς πληροφορίες γιὰ τοὺς καθηγητὰς τῶν βασιλείων θρόνων τῆς φιλοσοφίας, τὶς ὁποῖες μᾶς παρέχει κυρίως ὁ Εὐνάπιος. Γιὰ τὴ φιλοσοφία κατὰ τὸν Α' καὶ Β' μ.Χ. αἰ., βλ. Lesky (μτφρ. Τσοπανάκης), σσ. 1180-1184.

13. πβλ. Λουκιανός, ἔ.ἀ., 3: πῆψεν τῶν ἀρίστων.

γητῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι κατὰ τὸν Δ' αἰ. ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας ἀσκοῦσε χροεὴ ἐπιστάτου, ἐφόσον συγχρόνως ἦταν υπεύθυνος καὶ γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξεως¹⁴.

Αὐτὰ καὶ μόνο γνωρίζομε γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸ διαχωρισμὸ τοῦ σὲ πέντε σχολές, μία τῆς σοφιστικῆς καὶ τέσσερις τῆς φιλοσοφίας, ὡς καὶ στὸν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν καθηγητῶν τοῦ, ἐνῶ γιὰ τὴν ὁργάνωση καὶ τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ στεροῦμεθα εἰδήσεων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι τελείως ἐλλιπὴς ἡ εἰκόνα ποὺ ἔχομε γι' αὐτό. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχε σὲ αὐτὸ κεντρικὴ διοίκησις παρομοία μὲ τὴν ὑπάρχουσα στὰ μεσαιωνικὰ καὶ τὰ νεώτερα Πανεπιστήμια, τὰ ὁποῖα διοικοῦν καὶ κατευθύνουν ὁ πρῶτανις, ἡ σύγκλητος καὶ οἱ κοσμήτορες· τέτοιοι θεσμοὶ ἦσαν πράγματι ἄγνωστοι στὴν ἀρχαιότητα, ὅπου ὑπῆρχαν μόνο οἱ *σχολάρχαι*¹⁵.

Ἄλλ' ἂν καὶ εἴμεθα ἐλλιπῶς πληροφορημένοι γιὰ τὴν ὁργάνωσή του, διαθέτομε ἐπαρκεῖς πληροφορίες γιὰ τοὺς καθηγητὰς ποὺ κατέλαβαν τοὺς διάφορους θρόνους, τὸν τρόπο ἐκλογῆς των, τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας των, ὡς καὶ τὴν ὁργάνωση καὶ συμπεριφορὰ τῶν φοιτητῶν τοῦ, στὰ ὁποῖα κατ' ἀνάγκη καὶ θὰ περιορισθοῦμε.

Ὅλοι οἱ καθηγηταὶ ἔφεραν τὸν τίτλο τοῦ *προεστώτος τῆς νεότητος*¹⁶, ὁ ὁποῖος σήμαινε ὅτι, περίπου σὲ μᾶς παλαιότερα ὁ τίτλος τοῦ τακτικῶν καθηγητοῦ. Ἡ θέσις τοῦ καθηγητοῦ ἦταν περιζήτητη, ἐπεὶδὴ ἐκτὸς τῆς αἵγλης καὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ ἀποδοχῶν τοῦ ἐξασφάλιζε τὸ προνόμιο τῆς ἀτελείας ἀπὸ ὅλους τοὺς δημοτικούς καὶ τοὺς δημοσίους φόρους. Τὸν ἀπήλλαξε ἐπίσης ἀπὸ τῆς πολυδάπανης λειτουργίας (ἱερωσύνη, ἐπώνυμος ἀρχή, γυμνασιαρχία, ἀγορανομία) καὶ τοῦ παρεῖχε ἐπὶ πλέον τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιδιώξῃ ἀνώτερα ἀξιώματα στὴν αὐτοκρατορικὴ διοίκησι¹⁷.

Ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς ἰδιαίτερας ἐκτιμήσεως ἔχαιραν οἱ σοφισταί, ἐπεὶδὴ σὲ αὐτοὺς κατέφευγε ἡ νεολαία τῆς ἐποχῆς γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ πρακτικὰς γνώσεις, γιὰ τὸ λόγο δὲ αὐτὸ οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχομε γιὰ τοὺς καθηγητὰς τῆς σοφιστικῆς εἶναι πολὺ περισσότερες παρὰ γιὰ τοὺς καθηγητὰς τῆς φιλοσοφίας. Μὲ τὸν ὅρο δὲ «σοφιστικὴ» νοοῦμε βέβαια τὴ δευτέρα σοφιστικὴ, ὅπως διαμορφώθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α' καὶ Β' μ.Χ. αἰ. ἀπὸ μεγάλους διδασκάλους τῆς ρητορικῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὁ Πολέμων, ὁ Ἡρώδης Ἀττικὸς καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδης¹⁸.

14. Βλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδη), ἔ. ἀ., τόμ. Γ', σσ. 107-108 μὲ τις σημ. 45 καὶ 46, πβλ. Marrou, ἔ. ἀ., σ. 407.

15. Διογένης Λαέρτιος V, 2, πβλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδη), τόμ. Γ', σ. 108.

16. Φιλόστρατος, ἔ. ἀ., II, 20, p. 600.

17. Πβλ. Marrou, ἔ. ἀ. (σημ. 1), σσ. 409-410.

18. Γιὰ τὴ δευτέρα σοφιστικὴ, βλ. Lesky-Τσοπανάνη, ἔ. ἀ. (σημ. 2), σσ. 1121-1142,

Μακρὰ καὶ ἐπίπονη ἦταν ἡ ἐκπαίδευσις τῶν φοιτητῶν τῆς σοφιστικῆς καὶ ἄρχιζε μὲ τὴ γραμματικὴ, δηλαδὴ τὴ φιλολογικὴ κατάρτιση τῶν νέων, καὶ συνεχίζετο μὲ τὰ ποικίλα προγυμνάσματα, τὰ ὁποῖα ἀπέβλεπαν στὸ νὰ τοὺς συνηθίσουν νὰ ἐκφράζονται σωστά, προφορικὰ καὶ γραπτὰ¹⁹. Ἀκολουθοῦσε ἡ ρητορικὴ τῶν κατάρτισις, κατὰ τὴν ὁποία οἱ φοιτηταὶ παρακολουθοῦσαν τὴν ἀκροαματικὴν διδασκαλίαν τοῦ καθηγητοῦ των, ὡς καὶ τοὺς ἐπιδεικτικούς του λόγους. Τὴν τελευταία φάση τῆς ἐκπαιδευσεῶς τῶν ἀποτελοῦσε ἡ ἐπίδειξις τῆς ρητορικῆς τῶν ἱκανότητος ἐπὶ δικανικῶν (*controversiae*) ἢ παραινετικῶν ὑποθέσεων (*suasoriae*). Καὶ στὶς δύο πάντως περιπτώσεις τὰ θέματα ἦσαν τελείως φανταστικά καὶ ἀπίθανα²⁰. Οἱ ρητορικὲς σπουδὲς ἄρχιζαν στὸ δέκατο πέμπτου ἔτος τῆς ἡλικίας, διαρκοῦσαν δὲ συνήθως τέσσερα ἢ πέντε χρόνια, καμμιὰ φορὰ ὅμως καὶ ὀκτώ²¹.

Στὴ συνέχεια θὰ ἀναφερθοῦμε στοὺς ἐπιφανέστερους σοφιστὰς ποὺ δίδασκαν στὴν Ἀθήνα. Ὁ Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, ὁ πρῶτος καθηγητὴς τοῦ πολιτικοῦ θρόνου, συνέβαλε μὲ τὴ ρητορικὴ του δεινότητα στὴν προαγωγὴ τῶν σπουδῶν στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία ἀρχίζει τώρα νὰ συναγωνίζεται τὶς ρητορικὲς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Σμύρνης, Ρόδου καὶ Ρώμης.

Ἀναφέρω δύο ἀκόμη σοφιστὰς, τοῦ Β' μ.Χ. αἰ., κατόχους τοῦ βασιλείου θρόνου, τὸν Ἰππόδρομο τὸν Λαρισαῖο, ὁ ὁποῖος διακρίθηκε γιὰ τὴν πολυμαθεῖα καὶ τὴ γενναιοδωρία του, ὡς καὶ τὸν διάδοχό του Ἡρακλείδην τὸν Λύκιον, ὁ ὁποῖος ἦταν μὲν ἑμπειροὺς τῆς δικανικῆς τέχνης, ἀλλὰ πολὺ ἐριστικός, γι' αὐτὸ καὶ γρήγορα περιῆλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ἀθηναῖον, τὸν

γιὰ τοὺς σοφιστὰς δὲ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, βλ. G. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford 1969.

19. Τὰ προγυμνάσματα αὐτὰ ἦσαν: ἡ χρῆσις, ἡ ἔκφρασις, ἡ σύγκρισις, ἡ ἠθοποιία, ἡ θέσις καὶ ἡ πρότασις, βλ. Lesky (μτφρ. Τσοπανάκη), ἔ. ἀ. (σημ. 2), σ. 1122, πβλ. Marrou, ἔ. ἀ. (σημ. 1), σσ. 277-278.

20. Σχετικὰ παραδείγματα ἀναφέρει ὁ Marrou, ἔ. ἀ., σ. 279 μὲ τὶς σημ. 23 καὶ 24, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παραθέτω μία χαρακτηριστικὴ δικανικὴ ὑπόθεση. Ὁ νόμος ἀπαγορεύει ἐπὶ ποινῇ θανάτου στοὺς ξένους νὰ ἀνέρχονται στὰ τείχη. Κάποιος ὅμως ξένος ἀνεβαίνει κατὰ τὴ διάρκειαν πολιορκίας στὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ μὲ τὴν ἀνδρεία του συμβάλλει στὴν ἀπόκρουση τοῦ ἐχθροῦ. Πρέπει νὰ τιμωρηθῇ, ἐπειδὴ παρέβη τὸ νόμο τῆς πόλεως; Ἐξίσου φανταστικά ἦσαν καὶ τὰ θέματα τῶν παραινετικῶν ὑποθέσεων, ὅπως π.χ. ἡ εὐθύνη τοῦ Δημοσθένη γιὰ τὴν ἡττὰ τῆς Χαίρωνείας ἢ οἱ δισταγμοὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου νὰ πλεύσῃ ἢ ὄχι· στὸν Ἰνδικὸ ὠκεανό. Ὁφείλαν, ἄρα, οἱ φοιτηταὶ νὰ γνωρίζουν πολὺ καλὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορίαν, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν ἐπελέγοντο τὰ θέματα γιὰ τὸ συμβουλευτικὸ (ἢ παραινετικὸ) εἶδος τῶν λόγων, αὐτόθι, σσ. 279-280.

21. Ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, πβλ. Marrou, ἔ. ἀ. (σημ. 1), σσ. 280-281 μὲ τὴ σημ. 33 (στὴ σ. 532). Γιὰ τὴν ἡλικίαν τῶν φοιτητῶν, πβλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδην), ἔ. ἀ., Γ', σ. 427 μὲ τὴ σημ. 54 (πηγές). Ὁ Εὐνάπιος (ἔ. ἀ., p. 493) ἀναφέρει σχετικῶς ὅτι ἦταν 16 περίπου ἔτων, ὅταν ἄρχιζε τὶς σπουδὲς του στὴν Ἀθήνα.

όμοτεχνό του καθηγητή τοῦ πολιτικοῦ θρόνου²². Ὄταν ἡ ἀντίθεσις των ἔγινε γνωστὴ στὸν αὐτοκράτορα Σεπτίμιο Σεβήρο (193-211), τοὺς κάλεσε νὰ ἀναμετρηθοῦν ἐπὶ παρούσα του στὴ Ρώμη. Νικητὴς ἀναδείχθηκε ὁ Ἀπολλώνιος, ὁπότε ὁ Ἡρακλείδης ἐγκατέλειψε τὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ διδακτικὸ του ἔργο στὴ Σμύρνη²³.

Περιορισμένες εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχομε γιὰ τοὺς σοφιστὰς κατὰ τὴν πεντηκονταετία (235-284) ποὺ ἀκολούθησε τὴ βιαιὰ ἀνατροπὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου (235 μ.Χ.). Οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα στρατιωτικὴ καὶ οἰκονομικὴ κρίσις δὲν ἐπέτρεψαν στοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες νὰ συνεχίσουν τὴν καταβολὴ τῶν καθηγητικῶν μισθῶν²⁴. Ὅθεν οἱ σχολάρχες, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν κρίση, χρησιμοποίησαν τίς περιουσίες καὶ τὰ κληροδοτήματα τῶν σχολῶν των, ὡς καὶ τὰ διδασκτρα τῶν φοιτητῶν των. Συνεπικύρους ἦρθε ἡ πώλις τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ εὐποροὶ πολῖτες τῆς, οἱ ὅποιοι βοήθησαν ποικιλοτρόπως τὸ Πανεπιστήμιον τῆς πόλεως των, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ συνεχίσῃ τὴ λειτουργίαν του²⁵.

Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ (284-305) καὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (308-337)²⁶ εἶχαν τὴν ἀπήχρησίν των καὶ στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ πληροφορίες μας εἶναι τῶρα ἀφθονώτερες. Ἡ κρατικὴ ἐπιχορήγησις στὶς ἀνώτατες σχολὰς γίνεται μὲ αὐτοκρατορικὰ ἐντάλλματα καὶ καταβάλλεται ἀπὸ τὸν φίσκο τῶν πόλεων. Καθιερώνεται ἐπίσης ὁμοίμορφο σύστημα ἐπιτηρήσεως τῶν σχολῶν, ἡ ὁποία ἀνατίθεται στοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ τὴν ἀνωτάτῃ παιδείᾳ ὀφείλεται στὴν προσπάθειά των νὰ ἐπανδρώσουν τίς ὑπηρεσίες των μὲ ἐκπαιδευμένα στελέχη, ἐπειδὴ μὲ τίς μεταρρυθμίσεις τὸ κράτος εἶχε καταστῆ ἄκρως γραφειοκρατικόν²⁷. Οἱ ἀνάγκες αὐτὲς ἐξηγοῦν ἐπίσης, γιατί οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἀνέχθηκαν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (529 μ.Χ.) τὴ λειτουργίαν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου, μολοντί οἱ καθηγηταὶ του ἦσαν φανατικοὶ ὑποστηρικταὶ τῆς ἀρχαίας θρησκείας.

22. Γιὰ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ἀθηναῖο ποὺ ἀνέλαβε καὶ τὴ στρατηγίαν ἐπὶ τὰ ὅπλα, βλ. Σαρκιάκη, ἔ. ἀ., (σημ. 7), σσ. 42-43.

23. Φιλόστρατος, ἔ. ἀ., (σημ. 4), II, 26, p. 613.

24. Γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ἀναρχίαν, βλ. M. Cary-H. Sculart, *History of Rome*³, New York 1977, σσ. 507-516.

25. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδη), ἔ. ἀ. (σημ. 5), Γ' σσ. 104-106, πβλ. σσ. 624-625, ὅπου ἀναφέρονται ὁ Ἀρχιάδης καὶ ὁ γαμβρός του Θεαγένης, οἱ μεγάλοι εὐεργετὲς τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰ.

26. Γιὰ τίς μεταρρυθμίσεις αὐτὲς ποὺ ἦσαν διοικητικὲς, στρατιωτικὲς καὶ οἰκονομικὲς, βλ. Cary-Seullard, ἔ. ἀ., σσ. 526-535.

27. Marrou, ἔ. ἀ. (σημ. 1), σσ. 412-414.

Ἀφ' ἐτέρου κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἱ καταργεῖται στὴν Ἀθῆνα ἡ διάκρισις πολιτικοῦ καὶ βασιλείου θρόνου, ἐνῶ συγχρόνως περίπου ἐμφανίζονται καὶ οἱ ἄμισθοι καθηγηταί, οἱ ὅποιοι ἐπικουροῦν ἐν εἵδει ὑψηλῶν τοὺς ἐμμίσθους στὸ διδακτικὸ τῶν ἔργου καὶ τοὺς διαδέχονται, ὅταν ἐκεῖνοι ἀποχωρήσουν. Δυστυχῶς οἱ συγγραφεῖς σπανίως διακρίνουν τοὺς ἄμισθους ἀπὸ τοὺς ἐμμίσθους καθηγητάς, γι' αὐτὸ καὶ ἀγνοοῦμε τὸν ἀριθμὸ τῶν δευτέρων²⁸.

Ὁ θρόνος τοῦ καθηγητοῦ τῆς σοφιστικῆς ἐξακολούθησε καὶ κατὰ τὸν Δ' αἰ. νὰ κατέχῃ τὸ προβάδισμα ἔναντι τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας, γιὰ τὸ λόγο δὲ αὐτὸ διεξήγετο μεγάλος ἀνταγωνισμὸς κατὰ τὴν ἐκλογὴν του. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Ρωμαϊκὸν νόμο²⁹ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ συνυποψήφιοι, ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐγίνετο σὲ δύο στάδια. Κατὰ τὸ πρῶτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνταγωνιστῶν περιοριζέτο στοὺς ἔχοντας τὰ περισσότερα προσόντα, ἐνῶ κατὰ τὸ δεῦτερο ἐπελέγετο ὁ ἱκανώτερος. Ἡ δοκιμασία ἐγίνετο στὸ Διονυσιακὸ θέατρο, ὅπου οἱ ὑποψήφιοι ἐκφωνοῦσαν ἐπιδεικτικὸν λόγον ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου.

Τόσο δὲ ὀξὺς ἦταν ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν, ὥστε οἱ ὑποψήφιοι ἐπιχειροῦσαν νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς ἐκλέκτορας καὶ μὲ παράνομα ἀκόμη μέσα³⁰. Ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δὲν ὑπῆρχε μετὰξὺ τῶν καθηγητῶν συναδελφικὴ ἀλληλεγγύη, ἀλλ' ἀπεναντίας τοὺς χώριζε ἐμπαθὴς ἔχθρα. Ἡ ἀντίθεσις δὲ αὐτὴ ἦταν ὀξύτερη μετὰξὺ τῶν σοφιστῶν παρὰ μετὰξὺ τῶν φιλοσόφων καὶ ὠφείλετο ὅχι σὲ ἐπιστημονικούς, ἀλλὰ σὲ προσωπικούς καθαρά λόγους³¹.

Στὴν ἐκλογὴν μετεῖχαν ἐνεργὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖτες, ἐπειδὴ ἡ ἐκλογὴ καθηγητοῦ ἦταν γεγονός πολὺ σημαντικὸν γιὰ τὴν πόλιν των. Ἐνεργὰ ἐπίσης μετεῖχαν οἱ φοιτηταί μὲ τοὺς συλλόγους τῶν ποὺ ὀνομάζοντο *χοροί*. Οἱ φοιτητικοὶ *χοροί* ἐμφανίζονται κατὰ τὸν Δ' αἰ. καὶ συνεκροτοῦντο ἀπὸ φοιτητάς προσερχομένους ἀπὸ τὴν ἴδιαν περιφέρειαν, ἐτελοῦσαν δὲ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν, τῶν λεγομένων *προστατῶν* ποὺ ἦσαν οἱ ἀρχηγοί των. Οἱ φοιτηταί προσεκολλῶντο σὲ ἓνα καὶ μόνον καθηγητὴ, συνήθως συμπατριώτη των, στὸν ὅποιο ὠρκίζοντο πίστη καὶ ἀφοσίωσιν καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἀποτελοῦσαν τὴν τιμητικὴν φρουρὰ του. Ἐτοίς ὅμως οἱ ἀντιθέσεις τῶν καθηγητῶν μετεδίδοντο καὶ στοὺς φοι-

28. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδης), ἔ. ἀ., Γ', σ. 382 μὲ τὴν σημ. 53α.

29. Εὐναπίου, *Βίοι Φιλοσόφων καὶ Σοφιστῶν*, p. 487· ἔδει γὰρ πολλοὺς εἶναι, κατὰ τὸν νόμον τὸν Ρωμαϊκόν, Ἀθήνησι τοὺς μὲν λέγοντας, τοὺς δὲ ἀκούοντας. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸ νόμο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὁ ὁποῖος ὅμως τροποποιήθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἰουλιανόν, πβλ. Marrou, ἔ. ἀ. (σημ. 1), σ. 407 μὲ τίς σημ. 92-95.

30. Ὅπως μὲ δωροδοκίας, πολυτελεῖ γεύματα, ὥραιες θεραπειάδες, κ.ἀ., πβλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδης), ἔ. ἀ. (σημ. 5), Γ', σ. 384.

31. Ὑπῆρχε ἐπίσης ὀξεῖα ἀντίθεσις μετὰξὺ σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων, πβλ. Marrou, ἔ. ἀ. (σημ. 1), σσ. 288-291.

τητάς, γεγονόσ που είχε ὀλέθρια ἀποτελέσματα στὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου, ἐπειδὴ οἱ φοιτητικὲς ταραχὲς παρεμπόδιζαν τὴν ὁμαλὴ διεξαγωγή τῶν μαθημάτων καὶ συχνὰ κατέληγαν σὲ ξυλοδαρμούς ἢ σὲ ἐπιθέσεις κατὰ ἀφροურήτων οἰκιῶν καὶ ἀγροκτημάτων³².

Ἄγριος ἐπίσης ἀνταγωνισμὸς διεξήγετο γιὰ τὴ στρατολόγηση νέων φοιτητῶν. Οἱ παλαιοὶ φοιτηταί, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ἀκροατήριο στοὺς καθηγητάς των, ἀλλὰ καὶ νὰ στρατολογήσουν νέα μέλη γιὰ τοὺς συλλόγους των, κατέλαμβαναν τὰς εἰσόδους τῆς πόλεως καὶ μὲ τὴν πειθὴ ἢ τὴ βία ὑποχρέωναν τοὺς νεήλυδες (τοὺς νεοστί ἐλθόντας) νὰ γίνουν μέλη τοῦ συλλόγου των. Ὅθεν συνέβαινε συχνὰ φοιτηταὶ ποὺ ἤρχοντο γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὰ μαθήματα ἑνὸς ὀρισμένου καθηγητοῦ νὰ βρεθοῦν στὸ διδασκαλεῖον (=αἵθουσα διδασκαλίας) κάποιου ἄλλου. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ καταπλέοντες στὸ Πειραιᾶ ἢ τὸ Σούνιο φοιτηταὶ συνωδεύοντο συνήθως ἀπὸ συγγενεῖς καὶ φίλους, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ φθάσουν στὸν προορισμὸ των. Σχετικὰ περιστατικὰ μᾶς ἀφηγοῦνται ὁ Λιβάνιος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Εὐνάπιος, οἱ ὁποῖοι καὶ τὰ ἐγνώρισαν ἐξ αὐτοψίας³³.

Οἱ πολῖτες τῶν Ἀθηνῶν ὑπέμεναν ἀδιαμαρτύρητα τὶς φοιτητικὲς παρεκτροπές, ἐπειδὴ ἡ φήμη, ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ εὐμερία, τῆς πόλεως των ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν φοιτητῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ κανόνα προήρχοντο ἀπὸ εὐπορὲς οἰκογένειες τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀθῆνα ἦταν ὁ καταξιωμένος τόπος τῆς μαθήσεως, πλῆθος φοιτητῶν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς συνέρρεαν στὸ ἀνώτατο ἐκπαιδευτήριό της³⁴. Ἀγνοοῦμε τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν, φαίνεται, ὅμως ὅτι δὲν θὰ ἦταν κατώτερος ἐκείνου τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοφράστου (371-287)³⁵. Ἡ παρουσία τόσο μεγάλου ἀριθμοῦ φοιτητῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μάλιστα οἱ περισσότεροι ἦσαν ξένοι, προσέδιδε στὴν Πανεπιστημιακὴ πόλιν ἀτμόσφαιρα φοι-

32. Γιὰ τοὺς φοιτητικοὺς χοροὺς καὶ τὴν ὀργάνωση καὶ συμπεριφορὰ τῶν φοιτητῶν στὴν Ἀθῆνα, βλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδη), ἔ. ἀ., Γ', σσ. 426-441, πβλ. σσ. 144-147.

33. Λιβάνιος, *Βίος ἢ περὶ τῆς ἑαυτοῦ τύχης*, 19. Εὐνάπιος, ἔ. ἀ., pp. 485-486.495. πβλ. Marrou, ἔ. ἀ., σ. 406 μετὰ τὴν σημ. 89 καὶ 90.

34. Εὐνάπιος, ἔ. ἀ., pp. 482.487-488, πβλ. Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, I, 2, 1. Ἡ φοίτησις γυναικῶν, συνήθως θυγατέρων καθηγητῶν, στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἀποτελοῦσε ἀσφαλὺς ἀξιόλογο νεωτερισμὸ γιὰ τὴν παιδεία τῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρονται ἡ Ἀθηναίς-Εὐδοκία, ἡ κόρη τοῦ καθηγητοῦ Λεοντίου, ἡ Ἀσκληπιόγεια, ἡ κόρη τοῦ καθηγητοῦ Πλουτάρχου, ἡ Θεοδώρα, ἡ κόρη τοῦ Διογένης, ἴσως δὲ καὶ ἡ Ὑπατία, ἡ κόρη τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας Θεώνος, πβλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδη), ἔ. ἀ., Γ', σσ. 614-615. 627-628.654.

35. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (V, 37) φοιτοῦσαν τότε στὴν Ἀθῆνα περὶ τοὺς 2000 φοιτηταί.

τητική, παρομοία μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα στὸ περίφημο Quartier Latin τῶν Παρισίων κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους³⁶.

Μὲ πόση δὲ περιφρόνηση ἐβλεπαν τοὺς σπουδαστὰς τῶν ἄλλων πόλεων ὅσοι εἶχαν τὴν τύχη νὰ σπουδάσουν στὴν Ἀθήνα πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο καὶ κατόπιν ἐπίσκοπο Κυρηναϊκῆς Συνέσιο (ca 370-413), ὁ ὁποῖος χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὅτι ἀναστρέφονται ἐν ἡμῖν ὥσπερ ἐν ἡμίονοις ἡμίθειοι, διότι τεθεάνται τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸ Λύκειον...³⁷.

Σὲ σχέσηει δὲ μὲ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν βρισκόταν κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰ. σὲ πλεονεκτικὴ θέσιν, ἐπειδὴ ἡ μὲν Ρώμη, ἡ ὁποία μέχρι τότε τοῦ ἀποσποῦσε τὰ ἱκανώτερα στελέχη του, εἶχε παύσει πλέον νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἐνῶ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ ἔτους 425 μ.Χ., ὁπότε ἀναδιωργανώθηκε ἀπὸ τὸν Θεοδοσίον Β', δὲν ἀποτελοῦσε ἀκόμη ἐπικίνδυνον ἀντίπαλο³⁸.

Τὰ ὄντοματα τῶν καθηγητῶν τῆς σοφιστικῆς ποὺ δίδαξαν κατὰ τὸν Δ' αἰ. στὴν Ἀθήνα μᾶς εἶναι γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὸν Εὐνάπιο. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς προήρχοντο ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἦσαν Καππαδόκες, Ἀρμένιοι, Ἀραβες καὶ Αἰγύπτιοι³⁹. Ἐτσι θεματοφύλακες τῶν ἐπιστημονικῶν παραδόσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ γίνονται τώρα οἱ ἐξελληνισμένοι λόγιοι τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἀναφέρωμε ἐδῶ τοὺς τρεῖς σπουδαιότερους, τὸν Καππαδόκη Ἰουλιανό, τὸν Ἀρμένιο Προαιρέσιο καὶ τὸν Βιθυνὸ Ἰμέριο.

Ἡ φήμη τοῦ Ἰουλιανοῦ ποὺ δίδαξε στὴν Ἀθήνα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε φοιτηταὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη

36. Πβλ. Marrou, *ἑ. ἀ.* (σημ. 1), σ. 295.

37. Πβλ. Hertzberg (μτφ. Καρολίδη), *ἑ. ἀ.*, Γ', σ. 599, σημ. 3. Ἐν τούτοις σὲ ἄλλῃ ἐπιστολῇ του, τὴν ὁποία ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἀδελφὸ του (*Patrologia Graeca*, τόμ. 66, σ. 1524, ἀρ. 135), δέχεται ὅτι *ἔξεστι καὶ αὐτόθεν* (sc. τῶν Ἀθηνῶν) *τῆς θείας σοφίας πείραν σοὶ τινα παρασχεῖν*, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀπὸ τὸν Ἀλάριχον οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθηναῖοι σεμνόν, ἀλλ' ἡ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα. Γιὰ τὸν Συνέσιο, βλ. Κ. Ἀμάντου, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α' (1953), σσ. 88-92.

38. Τὸ ἀνώτατο ἐκπαιδευτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο, ἀλλ' ἀναδιωργανώθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Β' τὸν Μικρὸ μὲ πρωτοβουλία τῆς συζύγου του Ἀθηναΐδος-Εὐδοκίας (425 μ.Χ.), ὁπότε καὶ μετονομάσθηκε σὲ Πανδιδαστήριον. Ἡ δυναμικὴ καὶ καλλιεργημένη Ἀθηναία, ἡ ὁποία ἦταν κόρη τοῦ καθηγητοῦ Λεοντίου καὶ εἶχε σπουδάσει στὸ Ἀθηναϊκὸ Πανεπιστήμιο, εἰσήγαγε στὸ Πανδιδαστήριον τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς ρητορικῆς (βλ. Ἀμμαντο, *ἑ. ἀ.*, σ. 98), τὸ ἀναδιωργάνωσε δὲ ἔχοντας ὡς πρότυπο τὸ Πανεπιστήμιο τῆς πατρίδος της. Γιὰ τὴν παιδείαν στὸ Βυζάντιον, βλ. Marrou, *ἑ. ἀ.*, σσ. 408-409. 448-451 καὶ 570, σημ. 1 (βιβλιογραφία).

39. Πβλ. Hertzberg (μτφ. Καρολίδη) *ἑ. ἀ.* (σημ. 5), Γ', σσ. 393-394.

τῆς γῆς συνέρρεαν στὴν ἱστορικὴ πόλιν γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν⁴⁰. Ἀντίπαλός του ἦταν ὁ Ἀψίνης ὁ Λακεδαιμόνιος, τοῦ ὁποῖου οἱ φοιτητὰ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν φοιτητῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τοὺς ξυλοκόπησαν ἀγρίως. Τὸ ἐπεισόδιο ὠδήγησε σὲ δίκη ἐνώπιον τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀχαΐας, τὴν ὁποία κέρδισε ὁ Ἰουλιανὸς μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ μαθητοῦ του Προαιρέσιου, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν διαδέθηκε στὴν ἔδρα τῆς σοφιστικῆς περὶ τὸ ἔτος 340 μ.Χ.⁴¹.

Ὁ Προαιρέσιος δίδαξε ἐπὶ 28 ἔτη στὴν Ἀθήνα καὶ εὐτύχησε νὰ ἔχη ἐπιφανεῖς μαθητάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, ὁ Εὐνάπιος καὶ οἱ μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Μέγας Βασίλειος. Ὁ Προαιρέσιος εἶναι ὁ μοναδικός, καθόσον γνωρίζομε, χριστιανὸς καθηγητὴς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου, ὡς καὶ ὁ ἐπιφανέστερος ἀπὸ τοὺς σοφιστάς ποὺ δίδαξαν στὴν Ἀθήνα, δυστυχῶς ὅμως κανένας λόγος του δὲν σώζεται. Πάντως τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι, ἂν καὶ ἦταν χριστιανός, ἐξετιμᾶτο ἀπὸ τὸν Λιβάνιο, τὸν Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτη καὶ τὸν Εὐνάπιο, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐνθερμοὶ ὑποστηρικταὶ τῆς ἀρχαίας λατρείας, μαρτυρεῖ πόσο ἐξαιρετός ἄνθρωπος καὶ ἐπιστήμονας ἦταν⁴².

Ὅταν δὲ ἀργότερα ὁ μαθητὴς του Ἰουλιανός, αὐτοκράτορας πλέον (361-363), ἀπαγόρευσε μὲ νόμο τὴ διδασκαλίαν στοὺς χριστιανούς καθηγητάς⁴³ καὶ ἐξήρесе μονάχα τὸν Προαιρέσιο, ὁ ἐπιφανὴς σοφιστὴς ἀπέρριψε τὴν τιμητικὴ διάκριση, καὶ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ θέση του, τὴν ὁποία ἀνέκτησε ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Παραβάτου (363 μ.Χ.). Ἐδίδαξε μέχρι βαθυτάτου γήρατος στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέθανε τὸ 368 μ.Χ. σὲ ἡλικία 91 ἐτῶν, ὅποτε τὸν διαδέχθηκε στὴν ἔδρα ὁ μαθητὴς του Ἰμέριος.

Ὁ Ἰμέριος ὁ Βιθυνὸς εἶναι ὁ τελευταῖος ἀξιόλογος σοφιστὴς ποὺ δίδαξε στὴν Ἀθήνα. Ἐχαίρε τῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, τοῦ ὁποῖου ἔγινε σύμβουλος καὶ τὸν ἀκολούθησε στὴν ἐκστρατεία τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ μετὰ τὸν πρόωρο θάνατό του ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα, ὅπου κατέλαβε τὴν ἔδρα τῆς σοφιστικῆς, τὴν ὁποία διετήρησε ὡς τὸ ἔτος 395 περίπου, ὅποτε καὶ ἀπέθανε σὲ ἡλικία 85 ἐτῶν. Ἐγραψε 80 λόγους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 34 σώζονται ἀκέραιοι καὶ οἱ 36 σὲ περιλήψεις τοῦ Φωτίου.

40. Εὐνάπιος, ξ. ἀ., ρ. 482: καὶ παρὰ τοῦτον (sc. τὸν Ἰουλιανόν) ἡ πᾶσα νεότης πανταχόθεν ἐχῶρει...

41. Τὸ ἐπεισόδιο μᾶς ἀφηγεῖται λεπτομερῶς ὁ Εὐνάπιος (ξ. ἀ.), pp. 483-485).

42. Κυρία πηγὴ μας γιὰ τὸν Προαιρέσιο εἶναι ὁ βίος τοῦ Εὐναπίου (ξ. ἀ., pp. 485-493), ὁ ὁποῖος τὸν ἀποκαλεῖ (p. 485) ἀγῶων... καὶ ἀθανάτων καὶ προσθετεῖ ὅτι προσεῖχεν (αὐτῷ) ὥσπερ αὐτοκλήτω καὶ ἄνευ τινὸς πραγματείας φανέντι θεῷ, , πβλ. p. 492: τὸ δὲ Προαιρέσιον τυραννὶς ἐδόκει τις εἶναι ...

43. Γιὰ τὴν ἀπαγόρευση αὐτὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, βλ. Marrou, ξ. ἀ., σσ. 427-429 μὲ τίς σημ. 41 καὶ 42.

Ὁ Ἱμέριος ἐξετιμᾶτο ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του γιὰ τὴν πολυμάθειά του, τὴν γλαφυρότητα τοῦ ὅφους καὶ τὴ διαλεκτικὴ του δεινότητα. Στὴν πραγματικότητα οἱ λόγοι του παρουσιάζουν ὅλες τὶς ἀδυναμίες τῆς ρητορικῆς τοῦ Δ' αἰ., τὴν ἀπουσία λογικῶν ἐπιχειρημάτων, τὴν ἑλλειψή πρωτοτυπίας, τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ κοινοτυπίας τοῦ παρελθόντος, ὡς καὶ τὴν κολακεία τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας⁴⁴.

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἱμερίου λήγει πλέον γιὰ τὴν Ἀθήνα ἡ λαμπρὰ περίοδος τῆς δευτέρας σοφιστικῆς. Τὸ κοινὸ δὲν ἱκανοποιεῖται πλέον ἀπὸ τὸ κάλλος τῶν σοφιστικῶν λόγων, ἐπεὶδὴ ἡ κρισιμότης τῶν καιρῶν καὶ ἡ θριαμβευτικὴ πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχαν μεταβάλλει παντελῶς τὸ καλαισθητικὸ του κριτήριον. Ἡ ρητορικὴ δὲν ἔπαυσε βέβαια νὰ διδάσκεται καὶ κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰ.⁴⁵, ἀλλὰ οἱ ρήτορες δὲν ἦσαν πλέον οἱ μεγάλοι ἀριστοτέχνες τοῦ λόγου, ἐπεὶδὴ ἡ σχολαστικὴ των διδασκαλία δὲν προσεῖλκυε τοὺς νέους τῆς ἐποχῆς ποὺ στρέφονται τώρα πρὸς τὴ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία.

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μεγάλο ἐπίτευγμα τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας διαμορφώθηκε στὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων συνενώνοντας ὑπὸ τὴ σημαία του ὅλα τὰ ἄλλα φιλοσοφικὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὰ μέσα ἰδίως τοῦ Δ' μ.Χ. αἰ. ἄρχιζε νὰ ἀπορροφᾷ. Δυστυχῶς ὁ Νεοπλατωνισμὸς στὸν ἀγῶνα του κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν περιωρίσθηκε στὴ φιλοσοφία, ἀλλ' ἀναμείχθηκε μὲ θεουργικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέλαβε ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἔτσι ὅμως ἀπὸ φιλοσοφία ἐγενε θρησκεία καὶ συνδέθηκε μὲ τὴ μαγεία, τὴ μαντεία καὶ τὴ δεισιδαιμονία, στὴν προσπάθειά του νὰ φέρῃ τὸν ἄνθρωπο σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ θεότητα⁴⁶.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς γεννήθηκε στὸ πρῶτο μισό τοῦ Γ' μ.Χ. αἰ. στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἰδρυτὴς του δὲ θεωρεῖται ὁ Ἀμμώνιος Σακκάς, μᾶς εἶναι ὅμως γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὶς Ἑννεάδες τοῦ μαθητοῦ του Πλωτίνου (204-270).

Ὁ Πλωτίνος ἐδέχετο ὅτι μεταξὺ τοῦ Ἐνός, τὸ ὁποῖο ταύτιζε μὲ τὴ θεότητα, καὶ τῆς ὕλης μεσολαβοῦν τρεῖς βαθμίδες πραγματικότητος, ὁ νοῦς, ἡ

44. Πληροφορίες γιὰ τὸν Ἱμέριο ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸν Εὐνάπιο (ξ. ἀ., pp. 494, πβλ. 493), ὡς καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους του. Γιὰ τὸ ἔργο του, βλ. Lesky (μτφρ. Τσοπανάκη), ξ. ἀ. (σημ. 2), σσ. 1176-1177.

45. Μεταξὺ τῶν τελευταίων σοφιστῶν ποὺ διδάξαν κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰ. στὴν Ἀθήνα ἦσαν ὁ Λέοντιος, ὁ πατέρας τῆς Ἀθηναΐδος καὶ κατόπιν αὐτοκράτειρας Εὐδοκίας, καὶ ὁ Λαχάρσιος, βλ. E. Zeller - W. Nestle (μτφρ. X. Θεοδωρίδης), Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα 1942, σσ. 372-401, πβλ. Lesky (μτφρ. Τσοπανάκη), ξ. ἀ. (σημ. 2), σσ. 1184-1197.

46. Γιὰ τὴ θεουργία, τὴ μαγικὴ δηλαδὴ ἐκείνη τέχνη, μὲ τὴν ὁποία οἱ μνημένοι περιέπιταν σὲ κατάσταση ἐκστάσεως καὶ ἤρχοντο, ὅπως πίστευαν, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν θεό, βλ. M. Nilsson, *Geschichte der griech. Religion*², II (1951), σσ. 437.450-453. Γιὰ τὸν Νεοπλατωνισμὸ, βλ. E. Zeller - W. Nestle (μτφρ. X. Θεοδωρίδης), Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα 1942, σσ. 372-401, πβλ. Lesky (μτφρ. Τσοπανάκη), ξ. ἀ. (σημ. 2), σσ. 1184-1197.

ψυχή και ἡ φύσις, οἱ ὁποῖες συναποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο συγκρότημα. Ἐπρέσβευε ἐπίσης ὅτι ἐπιδιώξεις τοῦ φιλοσόφου δὲν εἶναι ἡ ἀπλή γνώσις τῆς θεότητος, ἀλλὰ ἡ μυστικὴ ἔνσυναιστος μαζὶ τῆς, ἡ ὁποία ὁμως πολὺ δύσκολα ἐπιτυγχάνεται⁴⁷.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἔλαβε γρήγορα μεγάλες διαστάσεις καὶ ἀπὸ τῆ Ρώμης, ὅπου δίδαξε ἐπὶ εἰκοσιπέντε χρόνια ὁ Πλωτῖνος, μεταφυτεύθηκε στὶς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ἡ Πέργαμος, ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δίδασκε ὁ Αἰδέσιος. Τούτου μαθητὴς ἦταν ὁ Πρίσκος ὁ Ἡπειρώτης, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὰ Νεοπλατωνικὰ δόγματα στὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὸν βιογράφο του Εὐνάπιο ὁ Πρίσκος ἔγινε καθηγητὴς στὴν Ἀθήνα λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἄνοδο στοὺς θρόνον τοῦ Ἰουλιανοῦ (361 μ.Χ.) καὶ δίδαξε σὲ αὐτὴ μέχρι τὸ 395, ὅποτε καὶ πέθανε σὲ ἡλικία 90 ἐτῶν ἀπὸ κατάθλιψης ἐξ αἰτίας τῆς καταστροφῆς τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν ἀπὸ τὸν Ἀλάριχο⁴⁸.

Ὁ διάδοχός του Πλούταρχος ὁ Ἀθηναῖος εἶναι ὁ κυρίως υπεύθυνος γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ θεουργικῶν δογμάτων στὴν Ἀθήνα, ὅπου διηύθυνε ὡς σχολάρχης τὴν Ἀκαδημία περὶ τὰ ἔτη 396-431, ἀσχολούμενος συγχρόνως μὲ τὸν σχολιασμό τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Πλούταρχος διεμόρφωσε τὸν Ἀθηναϊκὸν τύπον τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, τὸν ὁποῖο ἀκολούθησαν κατόπιν οἱ διάδοχοί του⁴⁹.

Στὴ σχολαρχία τὸν διαδέχθηκε ὁ μαθητὴς του Συριανὸς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ δασκάλου του ὑπομνημάτισε τὰ *Μεταφυσικά* τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ παράλληλα μελέτησε τοὺς Ὀρφικούς καὶ τοὺς Νεοπυθαγορείους. Ἀλλὰ, παρὰ τὴ φιλοσοφικὴ του κατάρτιση, τὰ κύρια διαφέροντά του στράφηκαν πρὸς τὸν μυστικισμό καὶ τὴ θεουργία. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν του διακρίθηκε ὁ Λύκιος τὴν καταγωγὴ Πρόκλος, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν διαδέχθηκε στὴ σχολαρχία τῆς Ἀκαδημίας περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' μ.Χ. αἰ.

Ὁ Πρόκλος (410-485), ὁ ἐπονομαζόμενος «Διάδοχος», εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους ἐκπροσώπους τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἐπειδὴ ἀπὸ τὸν ὅγκον τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν δογμάτων τῶν προκατόχων τὸν διεμόρφωσε ἓνα ἐνιαῖο καὶ μεθοδολογικῶς ὁρθὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο χρησίμευσε ὡς ὑπόδειγμα στὴ μαωμεθανικὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία⁵⁰. Ὁ Πρόκλος ἐδέχετο ὅτι θρησκεία καὶ φιλοσοφία ἐκφράζουν τὶς ἴδιες ἀλήθειες, ἡ πρώτη μὲ σύμβολα ἡ δευτέρη μὲ ἰδέες, καὶ δίδασκε ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν πρέπει

47. Τὴ βιογραφία τοῦ Πλωτίνου ἔγραψε ὁ μαθητὴς του Πορφύριος (*Βίος Πλωτίνου*), ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε καὶ τὶς *Ἐννεάδες* τοῦ δασκάλου του. Γιὰ τὸν Πλωτῖνο, βλ. E. Brehier, *La Philosophie de Plotin*², Paris 1945.

48. Εὐνάπιος, ἔ. ἀ. (σημ. 29), pp. 481-482, πβλ. 478. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι οἱ περισσότεροι καθηγηταὶ πέθαναν σὲ μεγάλη ἡλικία, συνήθως δὲ ἄνω τῶν ὀγδόντα ἐτῶν.

49. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸν ὑπῆρχαν ἐπίσης ὁ Συριακός, ὁ Περγαμηνὸς καὶ ὁ Ἀλεξανδρινὸς τύπος Νεοπλατωνισμοῦ, πβλ. Zeller-Nestle (μτφρ. Θεοδωρίδης), ἔ. ἀ., σσ. 389, κ.ε.

50. Γιὰ τὸν Νεοπλατωνισμό στὴ Δύση, βλ. αὐτόθι, σσ. 400-401.

νὰ λατρεύη τοὺς πατέριους μόνο θεοὺς, ἀλλὰ νὰ εἶναι κοινῇ τοῦ ὅλου κόσμου ἱεροφάντης, γι' αὐτὸ καὶ μνῆθηκε σὲ πολλὰς ἀνατολικὰς θρησκείας. Ἡ ἡθικὴ τοῦ ἀπαιτεῖ τὴν βαθμιαία ἀνύψωση τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἀόρατο κόσμον, ὡς καὶ τὴ μυστικὴ ἔνωσή του μετὰ τὴ θεότητα.

Ἐκεῖ ὅμως ὅπου κυρίως πρωτοτύπησε εἶναι ἡ τριαδικὴ ἀνάπτυξις, ἡ *μονή*, ἡ *πρόοδος* καὶ ἡ *ἐπιστροφή*, ποὺ εἶναι τὰ τρία κίνητρα, ἀπὸ τὴν ἐξακολουθητικὴν ἐπανάλληψιν τῶν ὁποίων παράγεται τὸ σύνολο τῶν ὄντων ἀπὸ τὸ πρῶτον ὄν, τὸ ὁποῖον καὶ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην τους ἀρχήν. Ἀνάμεσα δὲ στὸ πρῶτον ὄν καὶ τὸ νοητὸ παρεμβάλλει τις αὐτοτελεῖς ἐνάδες ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς.

Μετὰ τὴν τριαδικὴν τοῦ ἀνάπτυξιν εἰσήγαγε ὁ Πρόκλος νέας ὑποδιαίρεσεις στὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου, τὸ ὁποῖον κατέστησε πολὺ πιὸ περίπλοκον. Ἔτσι διακρίνει τὸν νοῦν τοῦ Πλωτίνου σὲ τρεῖς σφαῖρας, τὸν νοητὸν, τὸν νοητὸν ἅμα καὶ νοερὸν καὶ τὸν νοερόν. Ὅμοιως τὴν ψυχὴν ὑποδιαίρει σὲ τρεῖς κατηγορίας ψυχῶν, τὴ θεϊκὴν, τὴν δαιμονικὴν καὶ τὴν ἀνθρώπιν. Καὶ συνεχίζοντας τις ὑποδιαίρεσεις διακρίνει τις θεϊκὰς ψυχὰς σὲ τρεῖς ἐπὶ μέρους τάξεις, τις τριάδες τῶν ἡγεμονικῶν, τῶν ἀπολύτων καὶ τῶν ἐγκοσμίων θεῶν, γεγονόνες ποὺ τὸν ὑποχρεῶναι νὰ δεχθῇ τριπλὴ Δία καὶ τριπλῇ Ἀθηνᾶ. Μετὰ τοὺς θεοὺς ἔρχονται οἱ δαίμονες, τοὺς ὁποίους διακρίνει σὲ ἀγγέλους, δαίμονες καὶ ἥρωες, ἀκολουθοῦν δὲ οἱ ψυχὰς οἱ προσωρισμένες νὰ κατοικήσουν σὲ ἀνθρώπινα σώματα. Τὴν ἀνθρώπιν δὲ ψυχὴν, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Πλωτίνος ἐδέχετο ὅτι εἶχε γεννηθῇ ἀπὸ τὴν ὕλην, ὁ Πρόκλος τὴν παράγει ἀπὸ τὸ ἄπειρον, τὸ ὁποῖον μαζί μετὰ τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ μικτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην κατ' αὐτὸν νοητὴν τριάδα⁵¹.

Μετὰ τὸν Πρόκλον, τοῦ ὁποίου ἡ πολυμαθεὶα καὶ ἡ συγγραφικὴ παραγωγὴ θυμίζει Ἀλεξανδρινούς λογίους, ἡ Ἀκαδημία ἀνέδειξε μερικοὺς ἀκόμη ἀξιόλογους σχολάρχας, ἀλλ' ἡ ἐμβέλεια τους ἦταν πολὺ κατώτερη ἀπὸ τὴ δικήν του. Ὁ διάδοχος καὶ βιογράφος τοῦ Μαρίνου ὁ Παλαιστίνιος διακρίθηκε ὡς μαθηματικὸς, συμμεριζόταν ὅμως καὶ τὴν πίστη τῆς σχολῆς τοῦ στὴ θεουργία. Τοῦτου μαθητὴς ὑπῆρξε ὁ Δαμάσκιος ὁ Σύρος, ὁ τελευταῖος σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας, στὴν ὁποία δίδαξε ὡς τὸ ἔτος 529 μ.Χ.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπαγόρευσε τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀθήναν, καταφέροντας ἔτσι θανάσιμο πλῆγμα στὴν ἱστορικὴ πόλιν, ἡ ὁποία ἔκτοτε ὑποβιβάσθηκε στὸ ἐπίπεδο μιᾶς κοινῆς ἐπαρχιακῆς πόλεως, ἐπειδὴ ἡ φήμην καὶ ἡ εὐημερίαν της ἐσθηρίζοντι στὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτή-

51. Τὴν βιογραφίαν τοῦ Πρόκλου ἔγραψε ὁ ἐνθουσιώδης μαθητὴς τοῦ Μαρίνου. Γιὰ τὸ ἔργο του, βλ. L. Rosan, *The Philosophy of Proclus. The final phase of ancient thought*, New York 1949.

ριό της⁵². Συγχρόνως δημιουργήθηκε ὑπὲρ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ φίσκου ἡ περιουσία τῆς Ἀκαδημίας, ὅποτε οἱ ἑπτὰ καθηγηταὶ τῆς, οἱ τελευταῖοι ὑπέρμαχοι τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ σχολάρχης Δαμάσκιος καὶ ὁ Συμπλίκιος ὁ ἀπὸ Κιλικίας, ὁ γνωστός ὑπομνηματιστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, κατέφυγαν στὴν αὐλὴ τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας Χοσρόη Α'. Ἀλλὰ, παρὰ τὴ φιλόξενη ὑποδοχὴ τοῦ βασιλέως, οἱ Ἕλληνες καθηγηταὶ προτίμησαν νὰ ἐπιστρέψουν μετὰ τριετία στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε παύσει πλέον νὰ εἶναι ἔδρα τῆς Νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας⁵³.

Τὴν εὐθὺνη γιὰ τὴν ἀσύνετη αὐτὴ ἐνέργεια φέρει βεβαίως ἡ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ καὶ ἡ μισαλλοδοξία τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς συζύγου του Θεοδώρας, ὅχι ὅμως ἀκεραία. Εὐθύνονται ἐπίσης οἱ Νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰ θεουργικὰ τους κηρύγματα προκάλεσαν ἀνησυχία στοὺς χριστιανοὺς γονεῖς, ἐπειδὴ τὰ παιδιὰ τους προσηλυτίζοντο στὴν πολυθεΐα⁵⁴. Ἄν οἱ καθηγηταὶ περιώριζαν τὴ διδασκαλία τους στὴ φιλοσοφία, εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν θὰ ἐπιζοῦσε μερικὸς ἀκόμη αἰῶνες, ὅπως συνέβη μὲ τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξανδρείας⁵⁵.

Αὐτὸ τὸ ἄδοξο τέλος εἶχε τὸ περίφημο ἐκπαιδευτήριον τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἀφοῦ ἐπὶ 353 συναπτὰ ἔτη (176-529) προσέφερε ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες στὴν παιδεία καὶ τὸν πολιτισμό.

Ἐκτοτε καὶ μέχρι τὸ ἔτος 1837, ὅποτε ἰδρύθηκε τὸ Ὅθωνεῖο, τὸ κατόπιν Ἑθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ μας Πανεπιστήμιον, ἔπαυσε πλέον νὰ διδάσκεται ἡ φιλοσοφία στὴν Ἀθήνα, τὴν πόλιν ποὺ τὴν ἐγέννησε καὶ τὴν ἀνέδειξε.

Τὸ ἔργο του συνεχίσθηκε ἐπὶ ἑννέα ἀκόμη αἰῶνες στὸ Πανδιδασκτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖο διέθετε πολυάριθμον διδακτικὸ προσωπικὸ καὶ ἀκολούθησε τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀθηναίου προτύπου του. Καὶ ὅταν κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέρα τῆς 29ης Μαΐου τοῦ 1453 ὑπέκυψε καὶ αὐτὸ στὴ βαρβα-

52. Γιὰ τὸ σχετικὸν διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, βλ. Ἰωάννη Μαλάλα, 451. 16-21: *ἐπὶ δὲ τῆς ὑπατείας τοῦ αὐτοῦ Δεκίου, ὁ αὐτὸς βασιλεὺς (=ὁ Ἰουστινιανὸς) θεσπίσας πρόσταξιν ἐπέμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι...*, πβλ. Ζωναρᾶ XIV, 6 (PI 596).

53. Ἀγαθίας II, 30, 3-31,2, ὅπου βλ. τὰ ὀνόματα καὶ τῶν λοιπῶν πέντε καθηγητῶν, ποὺ εἶναι ὁ Εὐλάμπιος (ἢ Εὐλάλιος) ὁ ἀπὸ Φρυγίας, ὁ Πρισιανὸς ὁ Λυδὸς, οἱ Ἑρμείας καὶ Διγενεῖς οἱ ἀπὸ Φοινίκης καὶ ὁ Ἰσιδωρος ὁ Γαζαῖος.

54. Πβλ. Hertzberg (μτφρ. Καρολίδη), ε. ἀ., Γ', σ. 653.

55. Τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξανδρείας συνέχισε νὰ λειτουργῇ μέχρι τὴν Ἀραβικὴν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου (641 μ.Χ.). Γιὰ τὸ Μουσεῖο, βλ. Müller - Graupa, RE XVI (1933), στ. 798-822, στὴ λ. «Museum».

ρότητα τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, τὰ νάματα τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας μεταλαμπαδεύθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντας καθηγητάς καὶ φοιτητάς του στὴ δυτικὴ Εὐρώπη, τὴν ὁποία ἀφύπνισαν ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸ λήθαργο, συμβάλλοντας ἔτσι ἀποφασιστικὰ στὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν στὴν ἀπολίτιστη ὥς τότε Δύση.

Τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ ἀλήθεια γνωρίζουν βέβαια πολὺ καλὰ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐταῖροι μας, ἔστω καὶ ἂν μᾶς δίνουν μερικὲς φορές τὴν ἐντύπωση ὅτι τὴν ἔχουν λησμονήσει!

SUMMARY

THEODORE CHR. SARIKAKIS: «The oldest University of the World»

I am using here the term «University» for the public institution, which emperor Marcus Aurelius founded in Athens ca 175/6 A.D. The University of Athens offered higher education to the Greek youth for more than 350 years (175-529).

Unfortunately, our information about its organization is very scanty, the result being to ignore how it really functioned. We are, therefore, compelled to deal with its professors, the way they were elected, the subject of their teaching and the behaviour of its students, about which we have sufficient evidence coming from later authors, such as Lucian, Dion Cassius, Philostratus, Diogenes Laertius, Libanius, etc.

During the first two centuries rhetoric was more important to the students, but from the middle of the 4th century, when Neoplatonism was introduced in Athens, philosophy was preferred by them.

The professors, whose number was no more than six, two for rhetoric and four for philosophy, were paid by the imperial fiscus, except for the period of military anarchy of the Roman Empire (235-284). The University of Athens came to an end in the year 529 A. D., when emperor Justinian forbade the teaching of philosophy in Athens.

TH. CHR. S.